

ISTORIOGRAFIA OCCIDENTALĂ DESPRE SISTEMUL EDUCAȚIONAL SOVIETIC DIN PERIOADA ANILOR '50-'60

Adrian ROȘCA

Western historiography about the soviet educational system during the 1950s-60s

Abstract: *During the Cold War there was an interest from the two giants of the second half of the twentieth century, about the economic, military, political, cultural and social systems of the opponent. In this article, we will analyse how Western historiography, especially American historiography, has analyzed the Soviet educational system at all levels, both during the Cold War and in the period following the demise of the USSR. The article in question will analyse what issues have been addressed by various authors, namely what were the common elements that we have the chance to meet with various authors, as well as elements that have been addressed by only one author. At the same time, it is important to note that there are certain differences in approach between the authors who studied the Soviet education system during the Cold War and those who studied the subject after 1991.*

Keywords: *historiography, educational system, university, study program, indoctrination.*

Introducere

Motivul principal pentru care istoriografia occidentală s-a interesat de sistemul educațional sovietic din anii '50-'60 se datorează în primul rând realizărilor științei sovietice din a doua jumătate a anilor '50. Faptul că în 1957 sovieticii au lansat primul satelit în spațiu i-a făcut îndeosebi pe americani interesați de modul în care au fost educați și formați cercetătorii sovietici care au reușit această performanță. Există un interes vizibil din partea specialiștilor americani față de toate treptele sistemului educațional sovietic, dar și față de modul cum sunt predate anumite discipline reale în școlile și uni-

versitățile din URSS, în special matematica și fizica. În ce privește științele umanistice, americanii se axau pe modul în care era predată istoria în școlile și în universitățile sovietice.

Pentru o abordare structurală clară pentru cititor, am decis să separăm topicul abordat pe baza criteriului cronologic. Astfel, vom diferenția modul în care a fost analizat sistemul educațional sovietic din anii '50-'60 în primul rând de către contemporanii perioadei respective. Ținem să subliniem că din sursele găsite la acest subiect, două sunt de ordin memorialistic, reprezentând amintirile și viziunile unor profesori americani care au vizitat URSS în anii '50-'60. Pe lângă aceasta, ne vom axa pe documentele emise de anumite instituții de stat americane, dar și de unii sovietologi americani.

Ulterior, pe baza criteriului cronologic, urmează istoriografia din anii '70-'80, când sistemul educațional sovietic a devenit un subiect de cercetare mai amplu pentru sovietologii americani. Din perioada respectivă există o serie de monografii publicate de către diverși autori, care analizează istoria sistemului educațional sovietic din momentul încheierii celui de al Doilea Război Mondial până în perioada guvernării lui Leonid Brejnev, axate îndeosebi pe perioada anilor '50-'60. Merită a fi menționat și faptul că lucrările din perioada respectivă sunt rezultatul cercetărilor efectuate de o serie de specialiști din domenii variate, precum ar fi istoria, pedagogia și sociologia, în modul respectiv fiind creată o imagine generală și concisă a sistemului educațional sovietic cu toate realizările, dar și minusurile sale pentru perioada anilor '50-'60.

A treia categorie analizată în acest articol este istoriografia din anii 2000-2020, care prezintă o serie de elemente noi comparativ cu cea din perioada Războiului Rece, îndeosebi datorită faptului că există o serie de autori care au fost implicați direct în sistemul educațional sovietic în perioada respectivă atât ca profesori, cât și ca studenți. Un alt element important e faptul că autorii care au studiat problema respectivă după încheierea Războiului Rece nu se axează pe realizările sistemului educațional sovietic, ci anume pe elementele care arătau nemulțumirea celor care erau parte din el, dar și pe aspectele care țin de stupiditatea ideologică a sistemului.

Motivul pentru care nu există o istoriografie occidentală în anii 1990 privind sistemul educațional sovietic presupunem că se datorează sfârșitului Războiului Rece, dispariției statului sovietic, dar și focusării specialiștilor occidentali pe conceptul de post sovietic.

Istoriografia occidentală despre sistemul educațional sovietic din anii '50-'60 (viziunea contemporanilor)

Din perioada respectivă, merită a fi menționate în primul rând articolele pedagogilor americani care au vizitat URSS în perioada anilor '50-'60 și și-au notat impresiile despre sistemul educațional sovietic, dar și despre societatea sovietică de după moartea lui Stalin. Cel mai bun exemplu este cazul profesorului american Byron D. Stuart, care a efectuat o vizită în URSS în anul 1957. Stuart evocă o serie de situații din timpul sejurului său care confirmau ideea generală că cetățeanul sovietic este extrem de precaut să-și exprime propria opinie față de un străin dacă este în preajma lor un alt cetățean sovietic și că doar într-o discuție tête-à-tête exista o șansă să afli ce gândește cu adevărat un om simplu din URSS despre statul și societatea în care locuiește.

Referitor la sistemul educațional, Byron scoate în evidență trăsăturile de bază ale învățământului sovietic din anii '50 – *uniformitatea și rigiditatea sistemului de învățământ*. El subliniază deseori faptul că în URSS nu există *de jure* nicio metodă prin care elevii să aibă o putere de decizie și redă declarația unui oficial sovietic: „Deși elevii noștri urăsc matematica, noi considerăm că ei cel mai mult trebuie să învețe matematică. Asta e o decizie prea importantă, ca să le permitem lor să o ia”. Profesorul american, prin utilizarea acestei declarații, a încercat să evidențieze celebra expresie, găsită practic în toate sursele occidentale despre sistemul educațional sovietic: „În URSS omul există pentru stat, și nu statul pentru om”¹. În cadrul acestei surse de ordin memorialistic, ni se oferă ocazia să vedem percepția generală a societății americane asupra societății sovietice. Sunt enumerate și anumite date de ordin statistic cu privire la sistemul educațional sovietic: pentru anul 1958, autorul menționează 50 de milioane de elevi și studenți înregistrați la toate etapele de învățământ și că statul sovietic aloca între 8 și 13% din bugetul național pentru educație.

În anul 1971, dispunem de o altă sursă de ordin memorialistic, scrisă de un alt pedagog american, M. Patricia Goins, care a vizitat școli din Kiev, Minsk și Moscova. Goins face o analiză a sistemului școlar sovietic, dar și a învățământului secundar profesional, manifestând practic aceeași atitudine ca Byron, diferența constând în cadrul cronologic. Goins analizează învățământul sovietic pe parcursul anilor '60. S-a focusat pe analiza modului în care se efectuau lecțiile practice ale studenților. Acestea aveau loc la o serie de utilaje depășite, respectivele lecții devenind ore de muncă în cadrul fabricilor și uzinelor. Acest detaliu poate fi interpretat deja ca o dovadă a simp-

¹ Byron D. Stuart, *Education in the Soviet Union*, 1959, p. 179.

tomelor stagnării și derapajelor economice care urmau să fie simțite peste o decadă în URSS.

La fel ca Byron, Goins evidențiază uimirea pedagogilor sovietici atunci când aflau că în SUA fiecare instituție de învățământ, fie școală, fie universitate, elaborează propriul curriculum și că nu există un singur plan de studii la nivel național. Profesorii sovietici considerau acest lucru o dovadă a dezorganizării sistemului educațional american. Interesant e că atât Byron, cât și Goins au dorit să evidențieze, la final, acest detaliu, pentru a sublinia superioritatea de ordin ideologic a SUA, inclusiv pe plan educațional.

Ar fi eronat să considerăm că istoriografia problemei abordate de noi ține exclusiv de opiniile unor profesori americani care au vizitat URSS. În cadrul surselor oficiale studiate de către noi, merită a fi menționat un articol din ianuarie 1958, publicat în revista *Physics Today*²; autorul își începe lucrarea evidențiind faptul că, în conformitate cu un raport al Departamentului Educației al SUA, sistemul educațional sovietic este caracterizat de teorii și practici autoritare, scopul primordial al acestuia fiind pregătirea capitalului uman capabil să realizeze obiectivele statului sovietic. În acest caz, vedem că se acordă sistemului educațional sovietic același calificativ ca în sursele analizate anterior. Diferența constă în faptul că în articolul dat, autorul, al cărui nume nu este prezentat, se bazează exclusiv pe datele oferite de instituțiile americane și prezintă în special modul de studiere a științelor reale în școlile și universitățile sovietice. Articolul respectiv analizează numărul de ore repartizate studiului obiectelor reale în școlile sovietice. Se evidențiază că elevul sovietic studia, în 10 ani de școală, un volum mai mare de lecții de matematică, fizică și chimie decât un elev din SUA timp de 12 ani. Constată că fizica și biologia se studiau în școală timp de cinci ani, chimia timp de patru ani, în timp ce matematica, ce includea aritmetică, algebră, trigonometrie și geometrie, timp de zece ani. Statul sovietic era atât de axat pe studierea științelor reale de către elevi, fiindcă doar în acest mod s-ar fi asigurat evoluția economiei URSS, având personal calificat pentru dezvoltarea industriilor clasice. În ce privește disciplinele umaniste, pentru anul de studii 1955/1956 se preconiza să li se aloce 46,9% din totalul de ore, prioritate având limba și literatură rusă (28,3%), urmată de istorie (6,7%), restul orelor fiind acordate unor obiecte de studiu precum geografia, limba străină și studierea Constituției URSS. Științelor reale le erau acordate 42,4 % din ore, matematica practic având un monopol (20,1%). Restul obiectelor de studiu erau reprezentate de educația fizică, antrenamentul militar, plus desenul³.

² „Education in the Soviet Union... emphasis on science”, *Physics Today* 11, 1, 12 (1958), <https://physicstoday.scitation.org/doi/10.1063/1.3062358> (accesat la 23.08.2020).

³ *Ibidem*.

În cadrul sursei respective, autorul nu utilizează, ca în cadrul celorlalte două pe care le-am analizat, impresia personală, ci rapoarte sovietice traduse de autoritățile americane. În rapoartele respective se menționează faptul că cele mai dificile examene de admitere pentru aplicanți sunt cele de la facultățile de inginerie, în timp ce la institutele pedagogice sunt examene cu mult mai accesibile. În acest caz, se observă gradul diferit de rigurozitate, dar și de importanță acordat de statul sovietic anumitor domenii de interes național.

Un detaliu important al acestei surse e că se menționează la final, ca și în cazul primelor două surse analizate de noi, superioritatea studiilor din SUA, comparativ cu studiile din URSS, nu doar din perspective ideologice, dar și statistice. Astfel că, în conformitate cu acest articol, unui profesor american îi reveneau în medie 17 elevi, în timp ce unui profesor sovietic îi reveneau 27 de elevi. Americanii considerau că profesorii din URSS sunt prea solicitați, lucrând cu un asemenea număr de elevi. Mai mult, condițiile materiale ale profesorilor și ale studenților sunt cu mult sub nivelul care le-ar asigura un mediu propice procesului educațional. Ultimele propoziții ale articolului au practic același sens cu ceea ce au scris cei doi pedagogi americani, și anume că există o superioritate a sistemului educațional american față de cel sovietic prin faptul că în SUA educația este dedicată oamenilor, în timp ce în URSS, unde totul este controlat de membrii de partid, care reprezentau 3% din populație, educația este subjugată interesului statului⁴.

Ultima sursă analizată de noi pentru perioada anilor '50-60, care prezintă situația sistemului educațional din URSS din perspectiva americanilor, este editată în 1963 de către Seymour M. Rosen, expert în probleme privind URSS și Europa de Est. Din start, în partea introductivă, este menționat că respectiva lucrare este un răspuns la doleanțele profesorilor din domeniul socio-uman atât în școli, cât și în universități. În același timp se evidențiază că este prima lucrare de acest tip în care se încearcă o prezentare mai detaliată a sistemului de învățământ superior sovietic după reforma din anul 1958. Deși ideea generală a reformei era să creeze o conexiune mai strânsă între competențele dobândite în școli și universități și cele practice, care urmează să se dezvolte după încadrarea în câmpul muncii. Sovietologul american practic evidențiază că respectiva reformă a eșuat, deoarece lipseau cu desăvârșire echipamentele necesare pentru efectuarea orelor practice de către elevi și studenți, dar și pentru că orele de practică ale elevilor în fabricile și uzinele sovietice constau în executarea unor sarcini simple și necalificate de către studenți, care nu necesitau practic niciun efort din partea acestora⁵.

⁴ *Education in the Soviet Union... emphasis on science*, *Physics Today* 11, 1, 12 (1958), <https://physicstoday.scitation.org/doi/10.1063/1.3062358> (accesat la 23.08.2020).

⁵ Seymour M. Rosen, *Higher Education in the USSR. Curriculums, Schools, and Statistics*, 1963, p. 3.

Lucrarea în cauză oferă o analiză detaliată la fiecare tip de studii superioare, fiind acordată în medie câte o pagină pentru analiza universităților tehnice, institutelor pedagogice, dar și a universităților agricole. La fel, este analizat detaliat modul în care are loc selectarea personalului academic, dar și păstrarea în câmpul muncii a personalului academic trecut de 65 de ani⁶. În mare parte, respectiva sursă, ce reprezintă prima lucrare de un volum mare (200 de pagini) dedicată învățământului sovietic superior, are un caracter descriptiv, ce evidențiază lacunele din sistemul educațional sovietic, precum eșecul reformei din 1958. Concomitent, este singura sursă din cele analizate în care se analizează date valabile din întregul spațiu sovietic, nefiind o focusare doar pe partea europeană a URSS. La finalul lucrării este o listă cu toate instituțiile de învățământ superior din URSS, inclusiv RSSM. Autorul lucrării nu prezintă nici în introducere, nici în concluzii eventualele lacune și neajunsuri ale muncii sale, fiind în acest mod evidențiat încă o dată caracterul descriptiv al lucrării.

Istoriografia occidentală din anii '70-'80 despre sistemul educațional sovietic din anii '50-'60

În această perioadă, pe lângă articole și rapoarte ale departamentelor SUA, încep să apară o serie de monografii, cu un vădit caracter istoric, care analizează evoluția sistemului educațional sovietic din momentul înființării URSS până în momentul editării lucrării. Prima lucrare este cea editată de Bohdan Harasymiw în anul 1976, *Education and the Mass Media in the Soviet Union and Eastern Europe (Educația și mass-media în Uniunea Sovietică și Europa de Est)*. Lucrarea respectivă include referatele prezentate de o serie de experți care au participat la prima conferință internațională de slavistică, la 4-7 septembrie 1974, Alberta, Canada.

Capitolul 2, „Young people's choice of careers and manpower planning in the Soviet Union” („Alegerea carierei de către tineri și planificarea forței de muncă în Uniunea Sovietică”), este scris de Elisabeth Koutaissoff, sociolog american, care a scris cartea *The Soviet Union (URSS)* în anul 1971, iar capitolul 3, „The sociology of Soviet higher education: a review of recent empirical research” („Sociologia învățământului superior sovietic: o recenzie a cercetărilor empirice recente”), este semnat de George Avis, sociolog american specializat pe problemele URSS.

Koutaissoff analizează care sunt profesiile pentru care optează absolvenții învățământului secundar. Studiul a fost realizat în baza datelor culese de autoritățile sovietice și include date oferite de universitățile din Siberia,

⁶ Seymour M. Rosen, *Higher Education in the USSR. Curriculums, Schools, and Statistics*, 1963, p. 12.

din regiunea Ural, din Asia Centrală, dar și din republicile baltice. Observăm o extindere a ariei de analiză oferite de istoriografia occidentală, fiind prezentată nu doar situația din marile orașe ale URSS, gen Moscova, Sankt Petersburg și Kiev – acesta fiind un element nou întâlnit în cadrul problemei pe care o cercetăm⁷.

Autoarea observă că în cadrul perioadei respective tinerii optau pentru o serie de profesii intelectuale, care presupuneau munca la birou, în defavoarea profesiilor ce includeau munci manuale. Pentru finalul anilor '60, cele mai solicitate profesii erau inginer, pilot, matematician și fizician, în timp ce la polul opus erau profesii gen lucrător agricol, brutar, constructor. Din cauza acestor tendințe, în URSS se simțea o lipsă de forță de muncă în domeniile care ar fi asigurat creșterea economică. Analiza oferită de Koutaissoff ne dă de înțeles că în cadrul studiilor superioare exista o anumită divizare de gen, băieții optând pentru profesii care se bazau pe fizică și matematică, iar fetele pe profesii care țineau de domeniul artistic și biologie. Este oferit următorul exemplu: majoritatea bărbaților lucrau în domeniul ingineriei, în timp ce femeile predominau în domeniul pedagogiei și al medicinei⁸.

Koutaissoff face o conexiune între politicile statului sovietic și necesitățile economice ale URSS, dar și modul în care acestea se răsfrângeau asupra studiilor pentru care optau tinerii. Autoarea menționează că, datorită dezvoltării industriei chimice la finalul anilor '80, avea loc o popularizare în rândul viitorilor absolvenți ca aceștia să opteze pentru facultățile conexe cu ingineria chimică, chimie și alte domenii ce ar fi fost de folos industriei aflate în expansiune. În același timp, statul sovietic descoperea că este nevoie, pentru o dezvoltare și un randament economic real, de o serie de economiști și de personal cu abilități manageriale, în acest context fiind necesar să se pună accentul pe înmatricularea unui număr mai mare de studenți la facultățile de economie.

Prin ce se deosebește capitolul scris de Elisabeth Koutaissoff de lucrările scrise în anii '50-'60 despre sistemul educațional sovietic e faptul că, deși există o critică adusă sistemului educațional sovietic, nu se manifestă în niciun fel prezentarea ideii de superioritate ideologică a SUA față de URSS. Koutaissoff se axează doar pe analiza propriu-zisă a sistemului educațional sovietic și a celor mai importante tendințe, făcând abstracție de criticile de ordin ideologic caracteristice perioadei precedente. Una dintre ideile de final ale autoarei, pe care am dori s-o evidențiem, e constatarea sa că în URSS

⁷ Elisabeth Koutaissoff, "Young people's choice of careers and manpower planning in the Soviet Union", *Education and the Mass Media in the Soviet Union and Eastern Europe*, edited by Bohdan Harasymiw, 1971, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 17.

nu se observa, cel puțin în anii '50-'60, conflictul generațional care avea loc în Occident, inclusiv în cadrul sistemului educațional⁹, în acest sens putem afirma că este o trimitere indirectă la disciplina din școlile și universitățile sovietice, admirată de autorii surselor pe care le-am analizat anterior.

Capitolul al treilea, „The sociology of Soviet higher education: a review of recent empirical research” („Sociologia învățământului superior sovietic: o recenzie a cercetărilor empirice recente”), este elaborat de George Avis. Autorul menționează din start că toate concluziile studiului său trebuie văzute ca provizorii, deoarece există o lipsă de acces la informațiile reale din cauza cenzurii sovietice. Concomitent, Avis declară că este o cercetare preliminară în domeniul educației, acest nivel de autocritică nefiind întâlnit la autorii precedenți. Abordarea sa este una sociologică, interesul său pentru sistemul educațional sovietic a fost provocat de reforma educațională din URSS din 1958, care a fost catalogată de către occidentali drept un eșec. Sociologii occidentali au decis să analizeze atitudinile și idealurile tinerei generații, inclusiv studenți, pentru a vedea cum au afectat politicile statului sovietic aspirațiile și viziunile acestora. Un punct important este că autorul nu a decis doar să menționeze că nu există o uniformitate a instituțiilor de învățământ superior în URSS, dar a analizat și tipul de studenți care aplică la universități ce dispun de un prestigiu diferit.

Din ce a observat autorul, universitățile din Sankt Petersburg și Novosibirsk, ce aveau un anumit prestigiu în domeniul științelor reale, aveau înscriși pentru examenele de admitere viitori studenți care proveneau din familii cu anumite tradiții academice, deseori ambii părinți absolviseră o facultate. În timp ce universitățile din Voronej și Rostov atrăgeau tineri din mediul rural, în cazul cărora niciunul dintre părinți nu deținea studii superioare. În afară de această diferență, oportunitățile pe care le aveau studenții din familii cu ambii părinți intelectuali sau funcționari dispuneau de condiții cu mult mai bune decât cei ai căror părinți erau oameni simpli. De aici și apare un termen nou, care nu a fost menționat în sursele susmenționate – *inegalitate factuală a oportunităților de studii*¹⁰.

În ciuda acestei inegalități, pe baza studiilor efectuate de cercetătorul sovietic Iatcenko, George Avis concludă că dacă în primul an de studii la facultate, rata abandonului universitar din partea studenților veniți din mediul

⁹ Elisabeth Koutaissoff, „Young people's choice of careers and manpower planning in the Soviet Union”, *Education and the Mass Media in the Soviet Union and Eastern Europe*, edited by Bohdan Harasymiw, 1971.

¹⁰ George Avis, „The sociology of Soviet higher education: a review of recent empirical research”, in *Education and the Mass Media in the Soviet Union and Eastern Europe*, edited by Bohdan Harasymiw, 1971, p. 51.

rural era practic dublă comparativ cu cei veniți din mediul urban. În anul 3 și 4 de studii, de obicei prevala un randament cu mult mai mare al reușitei academice din partea studenților veniți din mediul rural față de cei din mediul urban. Avis era de părere că exista o anumită organizare și disciplină din partea studenților originari din mediul rural, care nu era atât de des întâlnită în cadrul studenților originari din mediul urban¹¹.

În lucrarea lui Avis, se observă același lucru ca în cazul lucrării lui Koutaissoff – lipsa oricărei mențiuni a unei superiorități ideologice a sistemului educațional din SUA sau din orice altă țară de partea opusă a Cortinei de Fier. Pe lângă acest detaliu, nu se mai menționează expresia întâlnită în lucrările din anii '50-'60 că în URSS omul există pentru stat, și nu statul pentru om. Occidentalii au devenit mai interesați de atitudinea cetățenilor, îndeosebi a tinerilor, față de educația politică și față de îndoctrinare. Utilizând cercetările sociologilor sovietici Rubin și Kolesnikov, care au realizat un sondaj în rândurile studenților din 600 de universități, Avens concludă că doar 15,4% dintre studenții sovietici participă la lecțiile și activitățile de educație politică din convingere, în timp ce 30% făceau asta doar pentru ca să fie acceptați de colectivul universitar, iar 46% din dorința de a dezvolta abilități organizatorice, alte explicații fiind dezvoltarea culturii, simțul responsabilității¹². Prin acest gen de analize, se observă că în anii '70-'80, în cadrul istoriografiei occidentale are loc o schimbare de paradigmă față de studierea mai multor aspecte ce țin de URSS. Nu mai apar expresii ca în anii '50-'60, unde se exprimă deschis că sovieticii sunt dușmani ideologici, ci se recurge la analize și studii care exprimă opinii academice, fără exces de aspecte ideologice.

Dintre toate lucrările dedicate subiectului nostru, cea mai importantă care a fost scrisă în timpul Războiului Rece este monografia lui Mervyn Matthews, publicată în anul 1982 – *Education in the Soviet Union. Policies and institutions since Stalin (Educația în Uniunea Sovietică. Politici și instituții de la Stalin)*, republicată în anul 2014. Mervyn Matthews a fost un sovietolog britanic renumit, autor a patru monografii despre URSS. Își argumentează decizia de a scrie această carte prin faptul că este necesar de analizat succesele și eșecurile sistemului educațional sovietic, pentru a înțelege mai bine modul cum funcționează colosul sovietic.

La fel ca în cazul celorlalți doi autori, Matthews evidențiază că scrierea acestei monografii a fost extrem de dificilă din cauza cenzurii sovietice, dar

¹¹ George Avis, „The sociology of Soviet higher education: a review of recent empirical research”, in *Education and the Mass Media in the Soviet Union and Eastern Europe*, edited by Bohdan Harasymiw, 1971, p. 53.

¹² *Ibidem*, p. 56.

și din cauza că Glavlit – instituția responsabilă de cenzură – i-a refuzat accesul la o serie de statistici care țin de sistemul educațional sovietic, dar și la rapoarte care prezentau eșecurile sistemului în cauză¹³.

Matthews analizează evoluția sistemului educațional în perioada guvernării lui Hrușciov și a lui Brejnev, lucrarea sa fiind formată din șase capitole, trei dintre acestea fiind axate pe subiectul cercetat de noi. Ceea ce este diferit față de raportul analizat anterior, din 1963, e faptul că despre reforma învățământului din anul 1958 se vorbește și în termeni pozitivi. Unul dintre meritele acesteia este faptul că a reușit să crească rata de alfabetizare, fiind obligatorie înscrierea la școli pentru persoanele sub 16 ani care au renunțat la studiile primare și secundare. Matthews e de părere că deși nu au fost publicate rapoarte oficiale cu privire la eficacitatea acestei reforme, totuși scopul ei a fost atins și gradul de alfabetizare în cadrul societății sovietice a crescut semnificativ.

Referitor la sistemul universitar, Matthews are per ansamblu o atitudine pozitivă și consideră că, din anul 1953, URSS, în domeniul respectiv, a realizat o serie de progrese importante, în ciuda anumitor eșecuri. O dovadă în acest sens este faptul că statul aloca 578 de ruble pentru educarea unui student în 1950; deși în 1965 cifra s-a diminuat la 400 de ruble, după anul respectiv suma a continuat să crească, pentru ca la sfârșitul deceniului să depășească cifra de 600 de ruble per student¹⁴. Aceste date de ordin statistic ne confirmă faptul că pentru statul sovietic educația era un element prioritar pentru investiții, însă dacă vom considera o serie de factori, în special inflația, nu putem fi de acord cu autorul că aceasta era o creștere reală.

Ceea ce merită să fie menționat din monografia lui Matthews e faptul că el decide să facă o comparație între valoarea unei diplome sovietice nu pe aspecte ideologice, cum ar fi făcut americanii în anii '50, lucru confirmat de sursele analizate mai sus, ci pe aspecte factologice, care asigură o analiză cu mult mai rațională. Matthews analizează declarația profesorilor sovietici cum că o diplomă de licență sovietică este cu mult mai valoroasă decât una britanică. Argumentul sovieticilor se baza pe faptul că programa studiată la facultate este cu mult mai profundă și cu o specializare specifică cercetării academice, în plus, studentul sovietic studia între patru și șase ani, iar cel britanic între trei și patru ani. În viziunea sovieticilor, acestea erau avantaje clare pentru studentul din URSS¹⁵.

¹³ Mervyn Matthews, *Education in the Soviet Union. Policies and institutions since Stalin*, 1982, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, p. 105.

¹⁵ *Ibidem*, p. 107.

Matthews critică această afirmație, argumentând dezacordul său prin faptul că studentul britanic este superior celui sovietic prin posibilitatea de a se informa și de a dispune de surse academice care nu sunt supuse cenzurii. În domeniul științelor socio-umane, studentul sovietic este îndoctinat de un marxism primitiv, totodată neavând posibilitatea de a călători și a compara diferite sisteme educaționale. Aceste aspecte, în viziunea lui Matthews, afectează formarea profesională a viitorului absolvent de universitate. Cei șase ani de studii superioare, ce includeau și practica, ce uneori nu corespundeau standardelor academice, nu ajutau nici pe departe la crearea unui bun specialist. Matthews mai menționează că școala generală în Marea Britania durează mai mult decât cea sovietică. Ideea sa finală e că o diplomă de licență sovietică cu greu ar fi egalat o diplomă britanică de liceu¹⁶.

Elementul nou al lui Matthews constă în faptul că el analizează în ce mod ideologizarea excesivă a sistemului educațional afectează calitatea studiilor din perspectiva timpului dedicat de către un student pentru a obține o diplomă de licență și care este calitatea propriu-zisă a acestei diplome. Autorul are o abordare cu mult mai detaliată comparativ cu cercetătorii precedenți.

O declarație interesantă a lui Matthews e că reforma educațională a lui Hrușciiov a fost inefficientă deoarece nu s-a bazat pe o modernizare a administrației instituțiilor educaționale, ci a preferat să se bazeze și mai intens pe nomenclatura de partid pentru controlul educației¹⁷. Din păcate, această declarație a lui Matthews nu este însoțită de exemple concrete, care ne-ar ajuta să înțelegem mai bine la ce anume s-a referit.

Ultimul capitol al cărții lui Matthews este dedicat problemelor cu care se confruntau studenții. În viziunea sa, lipsurile de ordin material, bursele simbolice, dar și faptul că procesul de admitere la facultate era unul extrem de dificil, bazat pe examene de admitere riguroase, complicau procesul de obținere a unei diplome de studii superioare. Matthews de altfel menționează că o problemă în cadrul universităților din Bielorusia consta în prezența extrem de redusă a studenților la orele de educație politică spre sfârșitul anilor 60¹⁸. În cadrul acestui capitol, totuși nu există mențiunea niciunui exemplu specific în care să avem numele profesorilor și studenților și să fie explicat cu exactitate cu ce problemă s-au confruntat. Presupunem că aceasta se datorează lipsei de acces la documentele sovietice, cauzată de cenzură.

¹⁶ Mervyn Matthews, *Education in the Soviet Union. Policies and institutions since Stalin*, 1982, p. 107.

¹⁷ *Ibidem*, p. 109.

¹⁸ *Ibidem*, p. 163.

În ciuda acestor critici, concluzia autorului despre învățământul sovietic, inclusiv cel superior, este una pozitivă, considerând că sistemul educațional sovietic asigură cu specialiștii necesari economia URSS. Acesta fiind un atu pentru URSS. Drept idee de final Matthews e de părere că deși paternalismul sistemului sovietic este un element autoritar, oricum există anumite avantaje ale sistemului educațional din Uniunea Sovietică, aici autorul s-a referit la gratuitatea studiilor și la faptul că studenții dispuneau de o bursă, ce le asigura măcar parțial cheltuielile¹⁹.

Istoriografia occidentală contemporană despre sistemul educațional sovietic din anii '50-'60

În cadrul istoriografiei contemporane care analizează subiectul nostru, se observă că în mare parte are loc o axare pe învățământul superior sovietic, anume pe universități și institute, fiind omis sistemul școlar. În acest compartiment vom analiza două lucrări, semnate de Alex Kuraev și, respectiv, Benjamin Tromly.

Articolul lui Alex Kuraev (Departamentul de filosofie al Universității din Colorado) este intitulat „Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm” („Învățământul superior sovietic: o construcție alternativă la paradigma universității occidentale”)²⁰. Kuraev analizează conceptul sovietic de universitate și aduce o serie de argumente care explică de ce universitățile sovietice reprezintă opusul conceptual al celor occidentale. Autorul consideră că universitățile sovietice au reprezentat un hibrid între inovarea sovietică, pe de o parte, și modelul universitar humboldtian, pe de altă parte. Acest hibrid e rezultatul politicilor și intereselor statului sovietic de a realiza o alfabetizare superioară rapidă în cadrul maselor. Kuraev este extrem de critic la adresa sistemului educațional superior sovietic, lucru ce nu e atât de vizibil în cadrul lucrărilor publicate în perioada Războiului Rece. În acest context merită să fie menționată ideea autorului că universitățile sovietice, inclusiv cele politehnice, nu au fost nimic altceva decât plagieri superficiale ale sistemului politehnic de studii din Europa de Vest din anii '50. Kuraev merge și mai departe, spunând cu ironie că primitivismul universităților din URSS se aseamănă cu societatea socialistă a lui Bakunin, care fost catalogată de către Marx drept „baracă a comunismului”²¹.

¹⁹ Mervyn Matthews, *Education in the Soviet Union. Policies and institutions since Stalin*, 1982, p. 201.

²⁰ Alex Kuraev, „Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm”, *Higher Education* 71(2), 2016.

²¹ *Ibidem*, p. 184.

Pentru a sublinia gradul înalt de ideologizare al sistemului educațional sovietic, autorul îl citează pe Lunacharsky, care declara în anul 1958 că sistemul academic sovietic este ceva nou, inedit, total opus sistemului academic burghez, care este axat pe segregarea socială, că sistemul sovietic este capabil să creeze o inteligență proletară. Ca să continue descrierea aspectului ideologic din sistem, Kuraev îl citează pe Serghei Kaftanov, ministru al învățământului superior din URSS în anii 1946-1951, care declara că „doar sistemul academic sovietic consolidează unitatea oamenilor de știință, care sunt angrenați prin activitatea lor să atingă noi culmi ale cunoașterii spre binele societății sovietice”. În realitate, această abordare îi permitea statului să evite din plin drepturile individuale ale cetățenilor, precum și libertatea academică din sistemul universitar²². Prin aceste citări Kuraev a încercat să evidențieze nivelul înalt de îndoctrinare al sistemului educațional din URSS; o diferență față de lucrările analizate în compartimentul anterior constă în faptul că autorul nu-i citează pe liderii statului sovietic, ci pe persoanele implicate direct în sistemul educațional.

Un alt element nou în studiul lui Kuraev constă în prezentarea generală a modului în care erau administrate universitățile sovietice. Administrația fiecărei universități includea trei unități care nu aveau legătură cu educația: prima era responsabilă de securitatea statului și avea în frunte un reprezentant al KGB, a doua era responsabilă de evidența studenților și personalului care erau apti militar, a treia unitate ținea un fișier detaliat despre fiecare persoană care avea vreo conexiune cu universitatea. Există o corelație între nivelul de prestigiu al instituției de învățământ superior și numărul de persoane încadrate în fiecare unitate de administrare universitară. Cu cât era mai înalt prestigiul educațional și de cercetare al unei instituții academice, cu atât mai mult aceasta semăna cu o unitate militară secretă²³. Kuraev pune accentul pe faptul că serviciile secrete sovietice activau intens în universități. Acest aspect nu este întâlnit în cadrul surselor analizate de către noi anterior.

Kuraev subliniază faptul că ceea ce a definit universitatea sovietică din punctul de vedere al organizării a fost managementul bazat pe un singur om (*the one man management principle*). Ordinele rectorului erau obligatorii pentru toți cei care se aflau sub autoritatea sa. Referitor la tentativele timide de neascultare ale unor reprezentanți ai mediului academic față de autoritatea rectorului, acestea aveau loc de fiecare dată când se întrededa o reformă, fie reforma propriu-zisă avea deja loc. În perioada guvernării lui Hrușciiov asemenea momente avuseseră loc, însă odată cu instaurarea lui Brejnev, lu-

²² Alex Kuraev, „Soviet higher education: an alternative construct to the western university par-adigm”, *Higher Education* 71(2), 2016, p. 185.

²³ *Ibidem*, p. 188.

crurile au revenit la „normal”²⁴. În acest caz, ceea ce i se poate reproșa autorului e faptul că nu a oferit niciun exemplu de neascultare academică în articolul său. Această lipsă de exemple este o caracteristică a istoriografiei occidentale și în perioada Războiului Rece, cel mai bun exemplu în acest sens fiind cartea lui Matthews, *Education in the Soviet Union. Policies and institutions since Stalin* (*Educația în Uniunea Sovietică. Politici și instituții de la Stalin*).

Practic, în lucrarea lui Kuraev, elementul inovativ a fost analiza detaliată a modului în care erau organizate universitățile sovietice, în acest sens concluziile sale fiind importante: „Sistemul educațional rusesc a evoluat din a fi un element de import, total străin lumii ruse în perioada Romanovilor, spre un sistem academic ce reflecta din plin statul sovietic la nivel instituțional, dar și civil. Reprezentând din plin modul sovietic de a fi. Universitățile sovietice devenind antipodul celor occidentale”²⁵.

Putem afirma în baza titlului sursei analizate că sovieticii au reușit să creeze un model universitar diferit față de ceea ce era în Occident, titlul și conținutul sursei au coincis total. Ceea ce ar fi îmbunătățit lucrarea lui Kuraev ar fi fost o analiză a nivelului de eficacitate al universităților sovietice, inclusiv pentru perioada studiată de către noi.

Ultima monografie analizată de noi este semnată de Benjamin Tromly – *Making the Soviet Intelligentsia. Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*²⁶ (*Crearea inteligenței sovietice. Universitățile și viața intelectualilor în perioada lui Stalin și Hrușciiov*), publicată în 2013. Benjamin Tromly este profesor al Universității Puget Sound (SUA), unde predă istoria modernă a Europei și istoria Rusiei. Tromly, în prefața monografiei, menționează că a dedicat acestei lucrări zece ani din activitatea sa academică; inițial începută ca teză de doctorat, a decis să scrie o carte pe subiectul respectiv, făcând pentru aceasta o serie de vizite de studiu în Ucraina și Federația Rusă și colaborând cu o serie de istorici ruși și ucraineni.

Cel mai important merit al lucrării sale constă în faptul că el a inclus exemple unde sunt explicate cazurile de neascultare ideologică a profesorilor și a studenților, dar și alte elemente ale sistemului universitar sovietic. Referitor la atitudinea profesorilor față de ideologizarea excesivă a sistemului universitar, găsim o serie de exemple relevante. De exemplu în anul 1952, matematicianul A. G. Kurosh a scris o plângere rectorului Universității din Moscova, unde

²⁴ Alex Kuraev, „Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm”, *Higher Education* 71(2), 2016, p.191.

²⁵ *Ibidem*, p. 191.

²⁶ Benjamin Tromly, *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*, 2013, p. 44.

menționa că din cauza activităților din cadrul Comsomolului, care necesită săptămânal circa 30 de ore, studenții nu au timp să se dedice studiilor²⁷.

Această atitudine a profesorilor a devenit mai vizibilă după moartea lui Stalin. În octombrie 1956, reputatul profesor de geografie N. N. Baranski, în vârstă de 76 de ani, declară că refuză să fie implicat în activități ideologice. El explică atitudinea sa într-un mod ironic, zicând că munca ideologică este mai mult pentru preoți decât pentru profesori. De obicei, cadrele academice care au supraviețuit epurărilor staliniste au evitat să-și exprime aceste nemulțumiri față de studenți. Însă cu șase ani înainte de moartea lui Stalin, are loc o excepție; la Facultatea de Istorie a Universității din Moscova, activista G. S. Tolmaceva, membră a Comsomolului, mereu implicată în diverse activități, avea în plan să devină profesoară de istorie într-un sat, lucru ce corespundea cu propaganda idealistă a statului. Însă peste câțiva ani de studii, Tolmaceva a decis să renunțe la activitatea de secretară a organizației de Comsomol, lucru pe care mentorul său academic l-a apreciat în felul următor: „În sfârșit te-ai lăsat de prostii și te ocupi de ce este cu adevărat important”²⁸.

Cazuri de nesupunere a profesorilor față de propaganda oficială au avut loc și la facultățile de științe reale. Cel mai relevant exemplu, care a dus la momente de protest, este cazul lui Lysenko, un agrobiolog care a negat existența genetica și a primit suportul oficial al lui Stalin, care a folosit disputele științifice cu Lysenko pentru a-i persecuta pe savanții geneticieni. Termenul *lysenkism* (rus. лысе́нковщина), prin extensie, înseamnă știință coruptă de ideologie. În timpul unei ore de biologie, profesorul L. I. Kursanov, când a văzut portretul lui Lysenko în sală, a reacționat în felul următor: „Acesta este academicianul Lysenko Trofim Denisovici, care a făcut o serie de descoperiri [...] despre care vă vor spune la alte cursuri, dar noi aici studiem despre plante”²⁹.

Pe lângă aceste cazuri, un element nou pe care îl găsim în lucrarea lui Tromly ține de faptul că prezintă și studenți sovietici care puneau sub semnul întrebării ceea ce se întâmpla în URSS la nivelul sistemului educațional, dar și al sistemului politic și administrativ. Tromly aduce exemplul studentului ucrainean N. I. Sereda, care, în timpul unei vizite la Viena în 1961, și-a expus opinia privind viața din URSS. Acest cetățean al RSSU considera că Partidul Comunist era format exclusiv din oportuniști, care nu cred în ideologia comunistă, iar în Ucraina avea loc un proces intens de rusificare, față de care populația locală avea o atitudine negativă³⁰.

²⁷ Benjamin Tromly, *Making the Soviet Intelligentsia: Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*, 2013, p. 45.

²⁸ *Ibidem*, p. 107.

²⁹ *Ibidem*, p. 108.

³⁰ *Ibidem*, p. 107.

Ceea ce iese în evidență în lucrarea lui Tromly e că prima oară găsim o analiză detaliată despre procesul de rusificare și sistemul de învățământ superior pe baza declarațiilor studenților din anii '60. Sursele din perioada Războiului Rece prezintă mai mult o analiză a datelor statistice despre procesul rusificării prin sistemul educațional de toate nivelele, fără a descrie cazuri specifice, pe care însă le avem în monografia lui Tromley. Istoriografia occidentală a analizat procesul rusificării în republicile unionale, însă specialiștii occidentali au preferat să se axeze pe analiza procesului de rusificare prin intermediul procesului educațional mai mult pentru perioada anilor '70-'80, când începeau să se observe premisele pentru mișcările de renaștere națională. Nu și pentru perioada anilor '50-'60; practic, monografia lui Tromley fiind prima în acest sens.

În cadrul concluziilor, Tromly preferă să facă o analiză privind sistemul educațional sovietic și stagnarea care a urmat în perioada ce depășește limitele cronologice ale problemei studiate de către noi, dar și limitele titlului și conținutului lucrării sale. De aici, putem deduce faptul că autorul ar dispune de sursele și capacitățile necesare pentru a analiza atât sistemul educațional sovietic, cât și rolul inteligenței în URSS în anii '70-'80, precum și rolul direct sau indirect avut de sistemul educațional sovietic în dispariția URSS în cadrul unei noi monografii.

Concluzii

În cadrul cercetării noastre despre modul în care a evoluat percepția istoriografiei occidentale despre sistemul educațional sovietic din anii '50-'60, avem șansa să observăm o serie de schimbări în modul de abordare. În primul rând, în cadrul lucrărilor ce au fost scrise în anii '50-'60, se observă o anumită aversiune față de sistemul educațional sovietic exclusiv prin prismă ideologică. Autorii surselor analizate de noi subliniază practic la fiecare pas autoritarismul din URSS și obediența cetățeanului față de stat și partid. În același timp, nu putem observa analize riguroase ale sistemului educațional sovietic decât prin prisma statisticilor oferite de instituțiile statului sovietic, preluate apoi de cercetătorii occidentali.

Un anumit moment de cotitură în istoriografia occidentală cu privire la sistemul educațional sovietic din anii '50-'60 a avut loc în perioada anilor '70-'80. Atunci se observă o detașare de diletantism, începând să fie scrise lucrări care analizau sistemul educațional sovietic pe etape, din perspectivă sociologică și istorică, în aceste analize fiind incluse și anumite comparații între sistemul educațional superior sovietic și sistemul educațional superior britanic, unde se prezintă clar dezavantajele unei educații excesiv ideologi-

zate. Un alt element important e faptul că încep să fie analizate mai multe aspecte ale sistemului educațional, de la programa de studii până la atitudinea studenților față de studii și ideologie, precum și modul de angajare al personalului academic. Pe baza celor menționate anterior, putem afirma cu certitudine existența unei schimbări calitative în analiza cercetătorilor occidentali cu privire la sistemul educațional sovietic.

Motivul lipsei a orice tip de surse occidentale din anii '90 despre învățământul sovietic din anii '50-'60 a fost expus în introducere. După anul 2000 apar o serie de lucrări despre topicul studiat de către noi și acest lucru se datorează faptului că după dispariția URSS este permis accesul la arhivele fostelor state sovietice, ceea ce a oferit o șansă de a adăuga la topicul problemei studiate o serie de elemente noi. Observăm că în cadrul lucrărilor editate din anul 2000 până în prezent nu se menționează defel despre realizările și aspectele pozitive ale sistemului educațional sovietic, dar nici despre superioritatea ideologică a Occidentului. Cercetătorii sunt mai mult axați pe analiza modului de funcționare a sistemului educațional din URSS, dar și pe studierea cazurilor individuale. O caracteristică valabilă pentru întreaga istoriografie occidentală legată de subiectul în cauză e că cercetătorii au fost focusați pe studierea școlilor și universităților din republicile sovietice rusă, ucraineană și belorusă, neexistând o analiză comparativă pentru perioada anilor '50-'60 a școlilor și a universităților din RSSM sau din republicile baltice sau caucaziene. Drept idee finală, putem afirma că subiectele ce țin de cercetarea sistemului educațional sovietic în anii '50-'60 încep să fie din nou de interes pentru specialiștii occidentali. Fiind posibil ca, în viitor, să apară noi studii la tema în cauză.

Adrian ROȘCA,

doctorand, Facultatea de Istorie și Filosofie,
Universitatea de Stat din Moldova, str. Alexei Mateevici 60,
Chișinău, Republica Moldova
e-mail: roscaadrian21@gmail.com